

DOI: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2024-63-1-88-98>

Блискун О.О. (ORCID 0000-0001-7875-7714),

Турбан В.В. (ORCID 0000-0002-0816-1269),

Завацька Н.Є. (ORCID 0000-0001-8148-0998),

Крижановський О.М. (ORCID 0000-0002-5358-9758)

Сколота Е.В. (ORCID 0000-0003-1831-190X)

СТЕРЕОТИПНІ ТА ІНДИВІДУАЛЬНІ ПРОЯВИ СОЦІАЛЬНОЇ АНОМІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ЇЇ ІНТЕГРАЦІЇ УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

У статті розкрито стереотипні та індивідуальні прояви соціальної аномії особистості в процесі її інтеграції (реінтеграції) в умовах сучасного соціуму. Показано, що з позиції системно-інтегративного підходу концептуальну основу процесу інтеграції складають принципи: цілісності (розгляд реінтеграції як системи, що складається з підсистем); інтегративності (аналіз механізмів, умов і факторів інтеграції з точки зору різних психологічних підходів, моделювання інтегративно-інваріантних технологій); індивідуально-групового підходу; дослідження і корекції часової перспективи життя; детермінації майбутнім; комплексності в оцінці результату реінтеграції. Наголошується, що з позиції генетико-моделюючого підходу основу процесу інтеграції складають принципи: аналізу за одиницями, в основу якого покладено суперечливу одиницю – нужду (С. Максименко), як вихідну єдність біологічного і соціального та їх активант, що зумовлює існування особистості; єдності біологічного та соціального, що розкриває природу витоків активності особистості й дослідження механізмів виникнення потреб з нужди; креативності, який вказує на необхідність врахування багатозначності, неочікуваності і непередбачуваності особистості; принцип рефлексивного релятивізму, який декларує принципову неможливість встановлювати точні виміри і фіксувати остаточно вищі унікально-творчі вияви особистості; єдності експериментальної та генетичної лінії розвитку, за яким нужда є базальною основою, на якій розвиваються потреби. Підкреслюється, що зазначена система принципів реалізує закон необхідної різноманітності, оскільки ґрунтується на уявленні, що молода людина має

необмежені можливості у створенні необхідної різноманітності, породження та цілепокладання. Показано, що на основі системи принципів системно-інтегрованого та генетико-моделюючого підходів розроблено модель динаміки розвитку (чинники, механізми, умови та результати) процесу інтеграції особистості в умовах сучасного соціуму. Ця модель визначає особливості системи інтеграції, її структуру, а також необхідність взаємодії з соціальними структурами й елементами, пов'язану зі специфікою соціального простору та його дискурсивними вимірами і особливостями соціальних комунікацій.

Ключові слова: *особистість, інтеграція, реінтеграція, соціальні відносини, соціальна зрілість, комунікація, ідентичність, цілепокладання, безпека особистості, протидія маніпуляціям, суспільні трансформації.*

Постановка проблеми. Актуальність вивчення стереотипних та індивідуальних проявів соціальної аномії особистості в процесі її інтеграції (реінтеграції) в умовах сучасного соціуму зумовлена складним і суперечливим переходом суспільства на інноваційний етап розвитку, коли реформаційному оновленню і змістовній модернізації підлягають різні сфери життєдіяльності особистості. Це природно вимагає системного наукового осмислення інноваційних процесів, критичної рефлексії пройденого шляху та прогнозування ймовірних небезпек.

Значна кількість соціологічних, політологічних, юридичних досліджень зачіпає різні аспекти виникнення й проявів широкого спектру питань інтеграції, проте соціально-психологічний аспект цього процесу у кризові періоди життя особистості висвітлено вкрай недостатньо та фрагментарно. У зв'язку з цим звернення до розробки методологічних та змістовно-процесуальних засад соціально-психологічного забезпечення процесу інтеграції особистості в умовах сучасного соціуму, з урахуванням стереотипних та індивідуальних проявів її соціальної аномії є затребуваним у часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідження вчених останніх років часто йдеться про кризу ідентичності різних соціальних категорій, у першу чергу молоді, про виникнення соціальної аномії, втрату колишніх стандартів життя, розгубленість і песимізм.

Стан економічної, політичної і соціальної нестабільності в суспільстві викликає необхідність пошуку ефективних заходів, спрямованих на підвищення рівня соціальної інтеграції та реінтеграції молоді. Розуміючи під реінтеграцією у

загальному смислі об'єднання елементів системи в єдине ціле, соціальна психологія розглядає її як найважливіший елемент механізму стабілізації і розвитку, одну з головних умов особистісного відтворення [1-4]. Отже, соціальна реінтеграція – одна з актуальних проблем сучасного суспільства.

Мета статті – розкрити стереотипні та індивідуальні прояви соціальної аномії особистості в процесі її інтеграції (реінтеграції) в умовах сучасного соціуму.

Вклад основного матеріалу і результатів дослідження. Вивченням процесів інтеграції та реінтеграції займалися з самого її зародження. Так, Е. Дюркгейм розглядав феномен інтеграції у зв'язку з проблемою аномії. Аномія викликається низьким рівнем інтеграції, включеності в суспільство, його цілісності.

Ще одним відомим дослідником в області вивчення інтеграції є Т. Парсонс. Основним механізмом включення особистості в системи соціальної дії Т. Парсонс вважав соціалізацію.

У процесі соціалізації через засвоєння культурних зразків (в них входять мова, традиції, духовні цінності) особистість набуває навичок соціальних ролей і бажання виконувати свої ролі. Чим краще в процесі соціалізації особистість буде підготовлена до рольових дій, тим легше вона буде інтегруватися в соціальну систему. Крім значення об'єднання частин в ціле або індивідів у групи і суспільство, у поняття інтеграції є й інші значення.

У дослідженні розглядається поняття реінтеграції, яке розуміється як включення молоді в соціальну систему. При цьому процес соціального дорослішання розглядається як процес отримання соціального статусу дорослого. Даний соціальний статус є багатоаспектним. Головним моментом тут є те, що «дорослий» – це символічний конструкт. Отримання даного статусу вимагає від молодого людини виконання певних дій, заняття певною діяльністю. Такі дії сприяють формуванню статусу дорослого. Включення у трудову діяльність, отримання професії розглядаються як основні механізми інтеграції у доросле суспільство. Включаючись в суспільні відносини і ідентифікуючи з ними, молоде покоління інтегрується в суспільство.

Відображаючи характер циклічного відтворення системи соціальних відносин, цей процес в соціальному плані постає як зміна молоддю свого місця в соціальній структурі, тобто як певна спрямованість її соціальної мобільності.

Становлення соціальної зрілості молодого покоління, його соціальне дорослішання знаходять відображення у придбанні і зміні власного соціального

статусу в ході інтеграції у структуру суспільства, а також в характері ідентифікацій з різними соціальними групами.

Цей процес транзиції, тобто переходу у дорослий стан, в різні періоди наповнювався неоднаковим змістом. Дорослішання є різновидом соціальної мобільності: при зміні статусу з «молодої» людини на «дорослу» відбувається переміщення по соціальних сходах. Проте, у сучасному світі ми часто стикаємося з тим, що молода людина психологічно не готова до прийняття статусу дорослого.

Е. Еріксон пов'язує це з кризою ідентичності. Перехід від світу дитинства до світу дорослих є наслідком подолання цієї кризи. Криза ідентичності проявляється в нездатності жити, як раніше, щось робити. Молода людина відчуває депресію, самотність, апатію. Ця криза з'являється в обох періодах, але по-різному. На процес дорослішання впливають такі процеси, як отримання професії та вищої освіти. Дані процеси відзначаються як шлях від статусу «молодого» до статусу «дорослого».

Наразі важливим є принцип індивідуального планування власного життя самою людиною. Кожна людина обирає свою соціальну ідентичність, бере на себе відповідальність за ризики подібного вибору. Завдання суспільства і держави – допомогти молоді в суспільно прийнятній формі, в рамках громадської ідеології задовольняти власні потреби та інтереси. Для кожної людини, в тому числі і для молоді, особисті принципи, бажання і цілі важливіше всіх. Однак такі цінності, як освіта, сім'я, традиційно займають високі позиції у рангу цінностей молоді.

Як зазначалося вище, затребуваною у молоді є освіта. За даними дослідження, значна частина опитаних зазначає бажаність отримання другої вищої освіти. Також респонденти відзначають необхідність отримання додаткових знань і навичок на курсах і тренінгах. Наразі це швидше за все не бажання, а потреба. Причини цього явища – бажання і прагнення до нового, вищого і більш важливого. Зараз час технологій і розвитку, науки і освіти, час суперництва серед молоді.

Прагнення до майбутнього породжує бажання до суперництва. З одного боку, конкуренція викликає негативну реакцію, але в той же час, конкуренція сприяє досягненню кращих результатів. Наразі для молоді професія, ділова кар'єра і покликання часто речі різні. Високооплачувана робота часто ставиться вище роботи цікавої. Гідна робота – це та, яка забезпечує гідний спосіб життя.

Велику роль відіграє й життєвий успіх. Соціокультурні моделі соціалізації можуть бути різними, залежними від умов, цілей, можливостей, суб'єктивних характеристик соціуму і суб'єктів соціалізації.

У різні періоди історії суспільства в залежності від цілей, можливостей і характеристик соціуму, форми і функції соціалізації змінювалися. Наразі підхід у розумінні такого значимого феномену, як соціалізація, вимагає не зводити цей процес до одностороннього впливу соціального середовища на особистість.

Виходячи з вищезазначеного, вченими запропоновано критерії успішної соціалізації молоді: соціальна адаптивність, самоорганізація, активність, відповідальність, соціально-економічна автономність, економічна самостійність і прагнення придбати матеріальну незалежність, пов'язану в найближчі роки з вибором професії і початком трудової діяльності. Все це можливо лише в разі інформаційної та соціально-гуманітарної грамотності і компетентності людини.

Одним з факторів соціальної реінтеграції молоді є передача соціально значимої інформації з покоління у покоління. У ракурсі даного аспекту вчені вказують на розрив поколінь. Дана проблема виражається в тому, що інформація, яку може надати старше покоління, є вже не актуальною для молоді. Зазначається, що дорослішання молоді пов'язане з набуттям нею суб'єктності. Відповідно часу молодь має іншу форму, характер, цілі і потреби, ніж представники, які жили раніше них. Проблеми молоді тісно пов'язані з проблемами всього суспільства.

Так, молоді люди часто не мають особистої самостійності в прийнятті рішень, що стосуються їх життя, обмежені волею батьків, родичів, вчителів, законами, традиціями, з якими нерідко бувають не згодні. Молоде покоління поставлено перед необхідністю створювати заново занадто багато, якщо не все. Для вирішення проблеми розриву або її пом'якшення у відносинах поколінь має бути присутня частка взаємності, без якої не може бути позитивних відносин.

В рамках гуманістичної концепції розвиток особистості молодії людини, формування її життєздатності поставлені на перше місце, причому наголос робиться на самоорганізацію, самореалізацію, самовираження. Як зазначає І. Ільїнський, молодь – це цінність особливого роду, це головна цінність суспільства, це поняття не тільки демографічне, але також економічне, соціальне, політичне. Якщо у суспільстві, у діяльності держави робиться ставка на молодь, то цим змінюється не тільки майбутнє, але й сьогодення, оскільки політика починає будуватися з опорою на управління процесами, на

випередження подій, відтісняючи політику запізнілих реакцій на те, що вже трапилось.

Важливим кроком у цьому аспекті стали роботи К. Манхейм. Автор вважає, що зміна поколінь – універсальний процес, заснований на біологічному ритмі людського життя, внаслідок якого у культурному процесі з'являються нові учасники, тоді як старі учасники цього процесу поступово зникають; члени будь-якого даного покоління можуть брати участь тільки в хронологічно обмеженому відрізку історичного процесу, і необхідно постійно передавати накопичену культурну спадщину; перехід від покоління до покоління є послідовним процесом.

Концепція Дж. Міда охоплює залежність міжпоколінних відносин від темпів науково-технічного і соціального розвитку, підкреслюючи, що міжпоколінна трансмісія культури включає в себе інформаційний потік не тільки від батьків до дітей, а й назад: молодіжна інтерпретація сучасної ситуації та культурної спадщини впливає на старше покоління. Однак які б нововведення ні пропонувала молодь, вони завжди засновані на досвіді минулих поколінь і, отже, на певній культурній традиції.

Міжпоколінна трансмісія культури, як і будь-який процес розвитку, являє собою єдність переривчастості і безперервності. Співвідношення цих моментів може бути різним. Ще Р. Бенедикт відзначала, що культурна трансмісія і перехід з одного вікового ступеня до іншого по-різному протікають у суспільствах, де процес розвитку більш різноманітний, а ступінь подібності між поколіннями в різних елементах культури не однакова. Покоління може створювати сталу традицію, викликати емоційну причетність у ставленні до життя, розділяти одні й ті ж переживання, інтереси, цілі, цінності і навіть смаки і переваги.

Як показав проведений аналіз, факторами, що визначають спрямованість реінтеграційних процесів і їх стійкість, яка дозволяє підвищити ефективність реінтеграції як способу реалізації конфліктів між молоддю та суспільством є: розширення форм соціального самовизначення молоді, ініціативних самодіяльних молодіжних рухів і об'єднань, створення правових бар'єрів на шляху їх бюрократизації та комерціалізації; подолання перешкод, які чиняться молоді, як залишками старої адміністративно-командної системи, так і новими її формами; заходи по скороченню і запобіганню молодіжного безробіття, що стає однією з головних перешкод для інтеграції молоді у сферу

праці; необхідність докорінної реформи існуючої системи професійної освіти і підготовка кадрів відповідно до сучасних структур виробництва.

Перераховані особливості соціальної реінтеграції в умовах сучасного соціуму, основні тенденції та фактори реінтеграційних процесів в молодіжному середовищі необхідно враховувати при подальшій розробці нових концептуальних підходів до вдосконаленні форм і методів соціально-психологічного забезпечення цього процесу в умовах сучасного соціуму.

Слід наголосити що, в умовах нестабільного суспільства реінтеграція молоді має бути більш гнучкою, здатною негайно реагувати на зміни, що відбуваються, і суперечності, які виникають. Потребує посилення координація діяльності інститутів соціалізації, як у напрямку вироблення єдиної стратегії молодіжної політики, так і оперативного вирішення практичних завдань щодо її реалізації. Інституційні форми реінтеграції молоді необхідно максимально погоджувати з самодіяльними, специфічно молодіжними формами. Важливо привернути увагу засобів масової інформації до необхідності формування у суспільній свідомості нового ставлення до молодого покоління, заснованого на відмові від патерналістського початку; важливим є й утвердження принципів солідарної міжпоколінної взаємодії на всіх рівнях.

Систематизацію емпірично виявлених ідентифікаційних форм особистості доцільно здійснити у вигляді типології на основі змістовних критеріїв (ступеня сформованості соціальної ідентичності в Я-концепції і в Ми-концепції особистості).

Для успішного розвитку трансформаційних процесів у суспільстві необхідно оптимальне поєднання різноманітних соціогрупових ідентичностей як звичних традиційних, так і внесених «на хвилі» модернізації. Можна прогнозувати, що цілеспрямоване реформування соціальних умов міжгрупової взаємодії сприятиме зростанню загально-національної консолідації за допомогою таких механізмів: ослаблення негативної самоідентифікації, поширення та легітимація в повсякденній свідомості нових загально-національних, державно-цивільних макроідентичностей, підтримання балансу між загально-національною та регіональною ідентичностями.

Отже, розкрито стереотипні та індивідуальні прояви соціальної аномії в процесі реінтеграції молоді. Показано, що відображаючи характер циклічного відтворення системи соціальних відносин, цей процес у соціальному аспекті постає як зміна молоддю свого місця в соціальній структурі, тобто як певна спрямованість її соціальної мобільності (Ю. Завацький, Л. Пілецька,

К. Уільмас та ін.). Зазначається, що становлення соціальної зрілості молодого покоління, його соціальне дорослішання знаходять відображення у придбанні і зміні власного соціального статусу в ході реінтеграції у структуру суспільства, а також в характері ідентифікації з різними соціальними групами.

Висновки. Встановлено, що процес інтеграції містить процесуальну і змістовну складові та включає стратегічно-цільовий, змістовний, організаційно-діяльнісний, оціночно-прогностичний компоненти. Показано, що процесуальна сторона процесу інтеграції пов'язана з його етапами, які ідентичні для молоді за своєю послідовністю і безперервністю, обумовлені системою детермінант (індивідуально-особистісні особливості: стать, вік, характер, темперамент; культурне розмаїття). Констатовано, що змістовна сторона процесу інтеграції молоді пов'язана зі знаннями про особливості культури і її духовні цінності, взаємодію у соціокультурному просторі, усвідомлення значущості та цінності позитивного ставлення та самоставлення тощо. Розкрито сучасний соціокультурний контекст процесу інтеграції молоді у соціум та розглянуто її соціальний статус і особливості психосоціального розвитку.

Проаналізовано стереотипні та індивідуальні прояви соціальної аномії в процесі інтеграції молоді в умовах сучасного соціуму. Доведено, що актуальність дослідження особливостей процесу інтеграції молоді у соціум в його соціально-психологічній зумовленості визначається не лише запитам психологічної практики, але й необхідністю переосмислення проблеми у контексті сучасних теоретико-методологічних позицій соціальної психології.

З'ясовано, що з позиції системно-інтегративного підходу концептуальну основу процесу інтеграції складають принципи: цілісності (розгляд реінтеграції як системи, що складається з підсистем); інтегративності (аналіз механізмів, умов і факторів інтеграції з точки зору різних психологічних підходів, моделювання інтегративно-інваріантних технологій); індивідуально-групового підходу; дослідження і корекції часової перспективи життя; детермінації майбутнім; комплексності в оцінці результату реінтеграції. Наголошується, що з позиції генетико-моделюючого підходу основу процесу інтеграції складають принципи: аналізу за одиницями, в основу якого покладено суперечливу одиницю – нужду (С. Максименко), як вихідну єдність біологічного і соціального та їх активант, що зумовлює існування особистості; єдності біологічного та соціального, що розкриває природу витоків активності особистості й дослідження механізмів виникнення потреб з нужди; креативності, який вказує на необхідність врахування багатозначності,

неочікуваності і непередбачуваності особистості; принцип рефлексивного релятивізму, який декларує принципову неможливість встановлювати точні виміри і фіксувати остаточно вищі унікально-творчі вияви особистості; єдності експериментальної та генетичної лінії розвитку, за яким нужда є базальною основою, на якій розвиваються потреби. Підкреслюється, що зазначена система принципів реалізує закон необхідної різноманітності, оскільки ґрунтується на уявленні, що молода людина має необмежені можливості у створенні необхідної різноманітності, породження та цілепокладання. Показано, що на основі системи принципів системно-інтегрованого та генетико-моделюючого підходів розроблено модель динаміки розвитку (чинники, механізми, умови та результати) процесу інтеграції особистості в умовах сучасного соціуму. Ця модель визначає особливості системи інтеграції, її структуру, а також необхідність взаємодії з соціальними структурами й елементами, пов'язану зі специфікою соціального простору та його дискурсивними вимірами і особливостями соціальних комунікацій.

Література

1. Karamushka L.M., Tereshchenko K.V., Kredentser O.V., Lagodzinska V.I., Ivkin V.M., Kovalchuk O.S. (2018). Educational staff ambiguity intolerance: relationship with organizational mobility and tension. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. No 3 (14). С. 42 – 50.
2. Karasek R., Theorell T. (1992). *Healthy Work: Stress, Productivity, and the Reconstruction of Working Life*. Basic Books. 381 p.
3. Khmil V.V., Popovych I.S. (2019). Philosophical and Psychological Dimensions of Social Expectations of Personality. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. Vol. 16. P. 55 – 65.
4. Popovych I., Kononenko O., Kononenko A., Stynska V., Kravets N., Piletska L., Blynova O. (2020). Research of the Relationship between Existential Anxiety and the Sense of Personality's Existence. *Revista Inclusiones*. Vol. 7 (num Especial). 2020. P. 41 – 59.

References

1. Karamushka L.M., Tereshchenko K.V., Kredentser O.V., Lagodzinska V.I., Ivkin V.M., Kovalchuk O.S. (2018). Educational staff ambiguity intolerance: relationship with organizational mobility and tension. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. No 3 (14). С. 42 – 50. [in English].

2. Karasek R., Theorell T. (1992). *Healthy Work: Stress, Productivity, and the Reconstruction of Working Life*. Basic Books. 381 p. [in English].

3. Khmil V.V., Popovych I.S. (2019). Philosophical and Psychological Dimensions of Social Expectations of Personality. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. Vol. 16. P. 55 – 65. [in English].

4. Popovych I., Kononenko O., Kononenko A., Stynska V., Kravets N., Piletska L., Blynova O. (2020). Research of the Relationship between Existential Anxiety and the Sense of Personality's Existence. *Revista Inclusiones*. Vol. 7 (num Especial). 2020. P. 41 – 59. [in English].

Blyskun O.O., Turban V.V., Zavatska N.Ye., Kryzhanovskyi O.M., Skolota E.V.

STEREOTYPICAL AND INDIVIDUAL MANIFESTATIONS OF SOCIAL ANOMY OF THE PERSONALITY IN THE PROCESS OF ITS INTEGRATION IN THE CONDITIONS OF MODERN SOCIETY

The article discloses stereotypical and individual manifestations of social anomie of an individual in the process of its integration (reintegration) in the conditions of modern society. It was found that from the standpoint of the system-integrative approach, the conceptual basis of the integration process consists of the following principles: integrity (consideration of reintegration as a system consisting of subsystems); integrability (analysis of mechanisms, conditions and factors of integration from the point of view of various psychological approaches, modeling of integrative-invariant technologies); individual-group approach; research and correction of the time perspective of life; determination of the future; complexity in assessing the reintegration result. It is emphasized that from the standpoint of the genetic-modeling approach, the principles of the integration process are the basis of: analysis by units, which is based on the contradictory unit - need (S. Maksimenko), as the original unity of biological and social and their activator, which determines the existence of the individual; the unity of the biological and the social, which reveals the nature of the origins of the individual's activity and the study of the mechanisms of the emergence of needs from needs; creativity, which indicates the need to take into account the ambiguity, unexpectedness and unpredictability of the individual; the principle of reflexive relativism, which declares the fundamental impossibility of establishing exact measurements and definitively fixing higher unique and creative manifestations of the individual; unity of experimental and genetic lines of development, according to which need is the basal basis on which needs develop. It is emphasized that the specified system of principles implements the law of necessary

diversity, as it is based on the idea that a young person has unlimited opportunities in creating the necessary diversity, generation and goal setting. It is shown that a model of the dynamics of development (factors, mechanisms, conditions and results) of the process of personality integration in the conditions of modern society has been developed based on the system of principles of system-integrated and genetic modeling approaches. This model defines the features of the integration system, its structure, as well as the need for interaction with social structures and elements, related to the specifics of the social space and its discursive dimensions and features of social communications.

Key words: *personality, integration, reintegration, social relations, social maturity, communication, identity, goal setting, personal safety, countering manipulation, social transformations.*

Блискун Олена Олександрівна – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Київ;

Турбан Вікторія Вікторівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії загальної психології та історії психології ім. В.А. Роменця Інституту психології імені Г.С. Костюка, м. Київ;

Завацька Наталія Євгенівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Київ;

Крижановський Олексій Миколайович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3, Донецький державний університет внутрішніх справ;

Сколота Едуард Віталійович – доктор філософії, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, м. Київ.